

Osmanlı Tıbbının Bozulma Nedenlerinden Biri: Reca, Minnet, İltimas

ONE OF THE REASONS OF THE DEGENERATION OF THE OTTOMAN MEDICINE: INDEBTEDNESS, FAVOURITISM

Dr.Ayten ALTINTAŞ,^a Dr.Hanzade DOĞAN^a

^aDeontoloji ve Tıp Tarihi AD, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İSTANBUL

Özet

Osmanlı'da devletin resmi otoritelerinin tabipten ne beklendiklerine dair, genellikle padişah hükümlerinde genel çerçeve verilmiştir. Genellikle tabipleri hekimbaşı imtihan ediyordu. İstanbul dışında durum biraz daha farklı idi.

Osmanlı toplumunda 16. yüzyıl ortalarına doğru birtakım aksaklıklar başlamıştır. Devlet teşkilatı ile birlikte sosyal düzen ve tababet de eski düzenini kaybetmeye başlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren iyice sarsılmıştır. Osmanlı tıbbının bozulma nedenlerinden biri olan yasa ve kurallara uymaksızın kayırma, destekleme olarak özetleyeceğimiz reca, minnet ve iltimas elimizdeki belgelerle ele aldık ve inceledik. Devlet mekanizmasında ve tıpta iltimas, gerekçeleri, bu çerçeveyi kırmanın zorluğu ve düzeltme çalışmaları tartışılacaktır. Sonuçta, veriler özetlenecek ve gerekçeler açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, tabip, reca, minnet, iltimas

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2004, 12:164-170

Summary

In the Ottomans, Sultan's rules describe what the official authorities expect from the physicians. In general, the head physicians used to examine the physicians but the situation was different outside Istanbul.

In the Ottomans, in the mid 16th century, the organizational structure, the social order and medicine started to be out of order. Starting with the 18th century, it began to deteriorate. In our study, we examined indebtedness and favourism depending on the original documents which are relevant. We will discuss indebtedness and favourism in the state and the medicine, the reasons for the concepts, the struggle to break the vicious circle, the endeavour to correct. In our study, we will try to conclude to summarize the reasons and we are going to discuss the reflections of the general deterioration on the medicinal organizations.

Key Words: Ottoman, physician, indebtedness, favourism

Osmanlı Tıbbı denilince akla ilk olarak, hastanın birinci derecede sorumluluğunu alan tabip veya bir başka kullanılan şekliyle hekim gelir. Her iki terim de doktor anlamına geliyorsa da tabip insan bedenine arız olan hastalıkları iyi etmek ve sıhhati muhafaza etmek ilmini bilen ve uygulayan kimse, hekim ise hakim teriminin karşılığı olan, alim, bilgin, her şeyi bilen, tabiatı inceleyen, felsefeye hakim olan kimse anlamıyla (eğitimi dolayısıyla alim ve filozof tipi ile) biraz fark göstermektedir. Makalemizde her iki terim de belgelerde geçen şekliyle bazen hekim bazen tabip olarak kullanılacaktır.

Osmanlı Devletinde görev alan hekimleri genel olarak iki guruba ayırabiliriz; Devlet hizmetinde çalışan hekimler ve serbest olarak çalışan hekimler. Devlet hizmetinde görev alan hekimler ise; Orduda çalışan hekimler ve sarayda çalışan hekimler olarak gruplandırılabilir. Orduda görev alan hekimler, kara ve denizde görevli olan Osmanlı'nın her sınıf askerlerinin ayrı ayrı sahip olduğu ve o gurubun sağlığıyla ilgilenen hekimlerdir ki, bunlar resmi muamelelerle atanan ve atandığı devlet müessesinden ücret alan ve o müessesenin kurallarıyla çalışırlar. Saray hekimleri ise;

tıp alanında en iyilerden seçilen, sarayda görevlendirilen ve özel atamalarla göreve başlayıp devletin özel bütçesinden ücret alan hekimlerdir. Serbest çalışan hekimler ise, çarşı ve pazarlarda seyyar olarak tabiplik yapabilen veya genelde bir dükkan (muayenehane) sahibi olup, orada mesleklerini uygulayan hekimlerdir. Serbest tabip olarak düşüneceğimiz bir ayrı gurup da Darüşşifalardan seçilerek, vakıf nizamlarına uygun olarak halka hizmet eden hekimlerdir. Ayrıca, serbest çalışan tabiplerin; seçilerek sarayda, savaşlarda ve orduda görevlendirilmesi veya saray tabibinin serbest tabiplik yapması veya gerektiğinde orduda görevlendirilmesi her zaman mümkündür.

Osmanlı tıbbındaki bozulmalar ve şikayetler 16. yüzyılda başlamış ve artarak devam etmişti.¹ Özellikle 19 yüzyılda şikayetler iyice belirgin hale gelmişti. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'da klasik tıp eğitimi, eski kalitesini gittikçe bozarak devam ediyordu. Hekimlerin çoğu 'yeni tıbbı' öğrenmemişti ve 'eski klasik tıbbı' da unutmışlardı. Mesleğini iyi yapan hekim kalmadığından İstanbul halkı Avrupa'dan gelen ve yeni tıbbı bildiklerini iddia eden "mütetabbibler" in elinde perişan oluyordu. Bu durumu

19.yüzyılın önemli hekimlerinden Şanizade Atullah (1771-1826) Tarih-i Şanizade'de şöyle özetliyor ; *"..Müslümanlardan hiç kimse bu yüksek fenne hevesli olmayıp Süleymaniye Tıbhâne'sinde yalnız hocalık vazifesine ve Timarhane tabibliğine kanaat eder, bazı çehresiz ve battal adamlardan başka kimse kalmayıp , Osmanlı memleketinde değil yeni hekimliği hatta eski tababeti dahi okuyup öğretecek hiç kimse kalmamakta, bir zamanlar hekimleri oldukça çok diye anılan ve sayılan şehirlerden İstanbul'da şimdiki halde hırvat gemici vesair ırğat bozuntusu bir alay cahil tabib ellerinde kalıp.."* diyerek üzüntüsünü açıklıyordu.²

Sultan II. Mahmut da 1826 senesinde kurduğu ordu olan 'Asakir-i Mansure-i Muhammediye' için tayin olunan hekimlerin kalitesizliğini farkındaydı. Bu sebepten Sadrazamına yazdığı bir hatt-ı hümayunda; Yeni kurulan ordunun hasta askerlerine layıkıyla bakılmadığını askeriyenin her tertibine yüksek ücretle alınan hekim ve cerrahların yeterli bilgiye sahip olmadığını belirten resmi yazısında bu durumu; *hekimlerin halleri malum* diyerek şikayet eder.

Amaç ve Metod

Osmanlı'da 19. yüzyılda herkes tarafından kabul edilen durum hekimlerin kalitesizliği ve azalması idi. Bunun için Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi büyük zorluklarla ve mücadele ederek Tıbhane-i Amire'yi kurmuştu. Bu bozulmanın nedenlerinden biri tıp eğitiminin kötüye gitmesi ise de bir diğer önemli neden Osmanlı Devletinin hekimlerinin devlet görevlerine atanması veya dükkan açma yetkisinin verilmesi sırasında işleyen "recâ, minnet, iltimas" idi. Bu durumu bir başka çalışmamız sırasında fark ettik . Osmanlı'daki esnaf tabip hakkında yaptığımız çalışmalar sırasında esnaf tabibin kontrolleri ve esnaf tabibin imtihanlarını inceledik sık sık karşımıza "recâ, minnet, iltimas" terimleri bir kalıp olarak çıkıyordu. Osmanlı'daki hekimin önemli devlet görevlerine tayini veya tabibin dükkan açmak için ruhsat alması sırasında "recâ, minnet, iltimas" ve arkasındaki "rüşvet" hep belirtiliyor veya ihsas ettiriliyordu.¹³ Bu durum Osmanlı'nın genel durumunda da belirgindi fakat insan sağlığıyla direk etkili olan ve vazgeçilemez bir meslek olan hekimlikte etkili olması dikkat çekici, önemli ve üzücü idi. Bu sebeple, Osmanlı tıbbının bozulma nedenlerinden biri olan yasa ve kurallara uymaksızın kayırma ve destekleme ve ayrıca, bir kimseye herhangi bir konuda öncelik, ayrıcalık tanıma olarak özetleyeceğimiz "recâ, minnet, iltimas"ı elimizdeki belgelerle ele alarak, öncelikle Osmanlı tıp uygulamalarında ve eğitiminde recâ, minnet, iltimas ve rüşvetin varlığını, nedenini, nasıl işlediğini ve bunu önlemek için neler yapıldığını örneklerle anlatmaya çalışacağız.

Tartışma

Devlet Mekanizmasında Recâ, Minnet, İltimas

Osmanlı Devlet mekanizmasının her tarafına giderek "recâ, minnet, iltimas"ın karıştığı ve bunun devlet mekaniz-

masında çok önemli yaralar açtığını 1640' lı yıllarda, Koçi Bey önemli bir risale ile belirtmişti. Koçi Bey bu risalesini önce IV. Murat'a, sonra 1641'de tahta geçen kardeşi Sultan İbrahim'e, devletin işleyiş düzenini ve bozulan uygulamaların düzeltilmesi amacı ile sundu.

Koçi Bey risalesinde; giderek her işe hatır karışmakta olduğunu ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara hadden aşırı mevkiler verildiğini, işlerin tama sahibi ve haris olanlar tarafından yapıldığını, devletin önemli görevlerindeki bulduğu mevki ve fırsatı nimet bilip memuriyetlerin çoğununu rüşvet ile ehliyetsizlere verir olduklarını özellikle yazar. İlimiyeye ait yüksek makamların şunun bunun aracılığıyla bilgili olmayanlara verildiğini, boşalan kadroların eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeye başlandığını, ileri gelenler ve vükelanın boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, kadroların ileri gelenlerin yemliği olduğunu ısrarla belirtir. Bu durumun 1582 tarihinden itibaren başladığını, 1582 tarihinden beri yüksek memuriyetlerin "recâ, minnet, iltimas ve rüşvet ile ehliyetsizlere verilir olduğunu belirtir.⁴

18. yüzyılın ilk senelerinde, yedi defa Defterdar olan Sarı Mehmet Paşa, Nasaih-ül-vüzera adlı eserinde recâ, minnet, iltimas ve rüşvetin tahribatını şöyle yazar; *Kötülük ve zulüm ve her türlü fenalıkların ve şerrin kaynağı büyük suç olan rüşvettir. Bu öyle bir kötü uygulamadır ki ehli İslam için andan ziyade bela , din ve devleti yıkan bir başka şey yoktur.*

19. asrın ilk yıllarında Osmanlı Devletine yeni bir nizam vermek isteyen III.Selim (1789-1807) de recâ, minnet, iltimas ve rüşvetin zararlarını görmüş ve kaldırılması için Sadrazamına çok önemli emirler vermişti. Bunlardan biri de şöyleydi; *'Benim Vezirim bu günden itibaren rüşvet alıp zülüm edenleri bildiği halde düşmanlık veya kötü niyetle saklarsanız vallahi ben elbet duyururum. Ata ve ecdadımın canları için evladım dahi olsa kıyarım ve idam ettiririm.'*⁵

1839 yılında ilan edilen Tanzimat ile yeniden kurulan meclislerde konuşulan ve üzerinde durulan en önemli konu "recâ, minnet, iltimas ve rüşvet" idi. Tanzimat Meclisi, bir layıha ile, Meclis-i Ali de, bu konuda yaptığı çalışmalarını rapor eden bir mazbata ile rüşvet konusunu gene ele almıştır. Bu çalışmalarda recâ, minnet, iltimas ve rüşvetin varlığı, nerelerde ve nasıl rüşvet alındığı yazılıyor ve "rüşvetin devlet mekanizmasını bozucu etkisi şeran ve aklen sabit olmakla şimdiye kadar bu konuda pek çok şey söylenmiş ve kitaplar yazılmış olmakla şimdi lazım olan şey devasını aramak ve devanın da en tesirlisini bulmak" deniyordu. Bu resmi raporlarda rüşvetin önlenmesi için yapılması gerekenler tek tek yazılmıştı.⁵

Tıpta Recâ,Minnet, İltimas

Osmanlı Devleti'nin bir çok müessesinde işleyen recâ, minnet, iltimas ve bunun önemli silahlarından olan rüşvet tıp alanında da hükümünü yürütüyordu. Bu durumu

16. yüzyıldan itibaren izleyebiliyoruz. 16.yüzyılın başında yaşayan tabip Ahmed bin Balı Fakih, yazdığı tıp kitabında bu konuya değiniyordu; Tabiplerin devletin büyük mevki-lerinde idarecilerin tedavisinde bulunması, iyi atlara binip, mükellef elbiseler giymesi, önlerinde arkalarında uşaklar, hizmetkarlar koşarak gösteriş yapmalarının ne kadar yanlış olduğunu belirtiyordu. Birçok hekimin kendileri cahil olduğu halde, babaları, dedeleri geçmişin hazık tabipleri olanların önemli şahısların iltiması ile belli mevki-lere geldiğini söyleyerek, bu cahil hekimler için “tıp ilmi sonradan kazanılmaz, verasetle geçer, atadan dededen miras kalır!” demektedir.⁶

1592 tarihli, Hekimbaşına yazılan bir padişah hük- münde de recâ, minnet, iltimas yapılmaması isteniyordu. Sultan III. Murad’ın Hekimbaşı Yusuf Sinan (Hk.1575-1597) ‘a yazdığı fermanında; yeterli olmayan iyi eğitim görmemiş, cahil, Müslüman veya gayrimüslim tabiplerin, cerrah ve kehhallerin bir çok zarara sebep oldukları belirt- liyordu. Hekimbaşına emir vererek diyordu ki; ‘...bu şe- kilde cahil olan ve bilgisizliğinden hastalara zarar verebile- cek olan cerrah ve tabipler mesleklerinden men edilecek, amma iltimas ile kötülerin ayıklanması kadar bu ayırma sırasında iyi olanların düşmanlık ile sanatlarından men edilmemesi gerekir ve özellikle bu konuya dikkat etmeli- sin...’^{7,8}

Sultan III. Ahmet zamanında, Hekimbaşı Mustafa Ebulfeyz’e 1728 yılında yazılan bir hüküm de recâ, minnet, iltimasla muayenehane açan hekimlerin imtihan edilerek ayıklanması hakkındadır. Bu hükümde; Bütün tabiplerin tıp bilgisi ile tıp kurallarına uyması lazım gelir iken İstanbul’da tabip oldukları iddiası ile dükkân açıp tıp ilminin teorisinden ve pratiğinden habersiz olan cahil tabiplerin “Bazı kimse-lerin recâ ve şefaâatleriyle murat eyledikleri mahallerde birer dükkân açtıkları” özellikle belirtilmiş ve hastalara yaptıkları yanlış ve zararlı ilaçlarla pek çok kimsenin ölümüne sebep oldukları için önlem alması emredilmişti.⁷

Sultan III. Mustafa’nın Hekimbaşı Kâtipzâde Mehmed Refî’ye (1758-1769), 1768 yılında yazdığı bir hüküm de, recâ, minnet, iltimasla muayenehane açan hekimler içindi. Bu hükümde; Tıp bilgisi olmayan cahil tabiplerin “bazı ricâl-i devlet şefaâatleriyle dükkân açtıkları” belirtiliyor bu cahil tabiplerin verdikleri ilaçlar ile insanların öldüğüne dikkat çekiliyordu. Bunların “Bir yolunu bularak recâ ve şefaâat ile dükkân açma yetkisini aldıkları” bildirip “*gerek ricâl-i devlet ve gerek sairden mezbûrına sahib çıkub reca idenlerin dahi recalarını isga eylememek için sana hitâben emr-i şerifim*” gönderiyorum diyordu.⁷

19. yüzyılın önemli hekimlerinden Şanizade Tabib Ataullah Efendi, Şanizade Tarihi adlı eserde cahil tabiple- rin recâ, minnet, iltiması kullandıklarını belirterek; O cahil tabiplerin sermayesi yalnızca büyük mevki-dekilerin miza- cına uygun düzgün söz söylemek olup, nabza göre şerbet veren sözlerle kibarları etkiliyorlar demektedir. Bir çok

cahil ve tıpla ilgisi olmayan kimselerin “iltimas ve rüşvet- le” hekimbaşı tezkeresi olarak istediği yerde dükkân aç- bildiklerini yazıyordu.²

İdeal Hekimler, Halk İçin Yazılan Tıp Kitapları !

Osmanlı Tıp kitaplarını incelediğimiz zaman bu kitap- ların çoğunun halka faydalı olmak amacıyla ve halkın hayır duası için yazıldığını okuyoruz. Biraz detaylı araştırdığımız zaman, halka faydalı olmak için yazılan bu tıp kitaplarının aslında zamanın padişahı, sadrazamı, paşası ve önemli devlet memurlarına takdim edilmek için yazıldığını görüyoruz. Bunlardan biri 1430 yılında Abdülvehhâb (bin Yusuf ibn Ahmed el-Mardâni) tarafından yazılan ‘Müntehab’ adlı tıp kitabıdır. Bu kitabın başında yazar; Tıbbın en yüce meslek-lerden biri olarak, sonsuz kaideleri olduğunu, ancak devrinin hekimlerinin bilgisiz, gayretsiz olduklarını ve tek amaçları- nın eşraf katında itibar kazanmak olduğunu kendi ifadesiyle aktarır. Önemli devlet adamlarının katında izzet ve ikram bulmak için “*ümerâ ve selâtin kapularına tavassul ve takarrub ideler*” diyip böylelerinin bu dünya ve öteki dünya için çok kötü olduğunu yazar. Tabip Abdülvehhâb bu kiti- bini, Osmanlı Sarayına, yani padişaha sunmuştur.⁹

1425 li yıllarda yazılan bir diğer önemli tıp kitabı Tabîb İbn-i Şerîf ‘in yazdığı ‘Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf’ tir.’ İbn- i Şerîf bu kitabın başında, özellikle Müslümanların sağlı- ğını korumak ve hastalandıklarında tedavileri için yardımcı olmak amacıyla yazıldığını, bu kitabın barış zamanında olduğu kadar savaş zamanında da faydalı olması amacıyla yazıldığını ve faydalananların hayır duasını beklediğini yazar. Fakat eserinin başında Yâdigâr’ı Timurtaş oğlu Umur Bey için Bursa’da Umur Bey’in paşalık döneminde (1421-1428) yazmış olduğunu şöyle ifade eder: “*resmi hizmeti için bu kitap yazıldı düzüldü*” der.¹⁰

15. yüzyılın önemli tıp kitaplarından bir diğeri olan Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), ‘Müntahab-ı Şifâ’ adlı eserinde; Tıp ilminde hastalıklardan nasıl korunulacağını, hastalık- ların sebeplerini, belirtilerini, ve ilaçlarını bildiren bir kitap yazmak istediğini, çünkü halkın böyle Türkçe derli toplu bir tıp eserine ihtiyacı olduğunu ve halkın hayır duası için yaz- dığını ifade eder. Hacı Paşa bu eserini Aydınoğlu İsa Bey adına yazmış ve sunmuştur.¹¹

1566 yılında yazılan bir diğer önemli tıp eseri Nidai’nin ‘Menafiünnâs’ adlı eseridir. Nidai, eserin başın- da; usta tabibin az sayıda kaldığını, bilgili ve usta tabiple- rin çoğunun padişaha mensup olup İstanbul’dan ayrılma- dıklarını ve bu tabiplerin de genellikle eser yazmadıklarını belirterek, kendi yazdığı tıp eserini, halkın faydalanması ve halkın hayır duasını almak için yazdığını söyler. Nidai gençliğinde Kırım’a gider ve Sahip Giray Han’ın iltifatla- rına mazhar olur. Bu kitabı 1566 yılında tahta geçen Kanu- ni Sultan Süleyman’ın oğlu II. Selim’e tahta çıkışında takdim etmiştir.

Daha Çok Para, Daha Çok İtibar

Osmanlı Tıbbında recâ, minnet, iltimas ve rüşvetin en çok uygulandığı yerlerden biri de hekimbaşılığa atanma ve hekimbaşılıkta kalmak amacıyla olandır. Elimizde yazılı olarak daha çok bu konu ile ilgili bilgi var. Bilindiği gibi, ‘Hekimbaşılar’, medreseden mezun, ilmiye sınıfından, tıp sanatına vakıf olup, bu mevki için tıp konusundaki ihtisasları ve şöhretleri dolayısıyla seçilirdi.

Hekimbaşı, Sarayda hasoda mensuplarından olan Baş lala’nın emrinde Birun ricalinden biri olarak çalışırdı. Hekimbaşılık 500 akçe mevleviyetlik devletin en yüksek ilmi memuriyet kadrosu olan bir memuriyet olup, maaş, arpalık ve bahşişleri ile yüksek bir gelir düzeyine sahiptiler. Fatih zamanında hükümdarın hekim kadrosunun başında bulunan Kutbeddin’in aylığı 2000 (yevmiye 66) akçe, Kanuni döneminde Sinaneddin Yusuf’un 1535 yılında aldığı aylığı 3900(yevmiye 130) akçe idi. Böyle bir memuriyete atanmak için recâ, minnet, iltimas ve rüşveti kullanan hekimlerimizin aslında daha önce de maddi açıdan iyi durumda olduklarını biliyoruz. Bu mücadeleler muhtemelen daha çok para , daha çok itibar için yapılmıştır.⁷

Hammer’in Osmanlı Tarihi’nde yazdığı gibi; Kanuni döneminde ‘Müderisler’ bilimsel gelişmeleri izleyemiyorlardı. Esasen Kanunî Sultan Süleyman, medreselerine seçtiği müderislerin evvela Ebussuud Efendi (1490-1573) ve veziriazam Rüstem Paşa’ya (1500-1561) bağlılığını gözeterek bunların ilmi yetenekleri düşünmemiştir. Süleymaniye Medreselerinde bulunan altı tabibin hiç birisi bilimsel bir eser yazımına muvaffak olamamıştı. Zamanının en ünlü tabibi olan Mehmed Kaysûnî de şöhretini padişahı son hastalığını tedavi etmesine değil, ölümünü gizli tutmak hususunda sadrazama yardım etmesi dolayısı ile kazanmıştı.¹²

Şanizade Tarihi’nde, hekimbaşılardan bu görevlere atanmak için yaptıklarını;

“Bir müddetten beri hekimbaşı olanların çoğu hazakat ve liyakatlerinin eksikliğinden dolayı bütün maksatlarını buldukları memuriyetin devamına hasrederek haset ve çekememezlik gibi illetlerle memuriyetlerinin muktezası olan maddelerden tamamen el çekerek ve türlü hile ve kötü niyetlerle cehaletlerini birkaç tıbbi terim ve bahusus bir miktar Fransızca kelime ezberleyip bununla tıp fenninden uzak ilgisi olmayan devlet ulularının kapılarını aşındırarak tabiplerin yalnız sözde reisleri olup doktorları imtihan ve liyakatlerini ayırt edecek kudretleri olmadığından Osmanlı memleketi tababeti cahiller elinde kalıp..” diyerek özetler.²

Devlette önemli bir göreve atanmak için

15. yüzyılın önemli hekimlerinden Hekimbaşı Ahi Çelebi de, zaman zaman recâ, minnet, iltimas girdabından kendini kurtaramamıştır. Ahi Çelebi’ nin nefesine yenik düştüğünü gösteren ve günümüze ulaşan bir belgeye göre;

‘Hayat’ adında mesleğinde başarılı olduğunu iddia eden bir hekim, muhtelif zamanlarda devlette resmi bir görev talep etmesine rağmen, hekimbaşı Ahi Çelebinin buna yanaşmadığını, bu görevlere başta oğlu olmak üzere Yahudi dönmesi çıkıkçı gibi ehil olmayanları atadığını hükümdara şikayet ederek kendisine yardımcı olunmasını rica etmektedir. Özellikle şikayet sebebi; İstanbul Şifahanesinde boşalan kadroya kendi oğlunu ataması ve bu memuriyetin 20 akçelikten 35 akçeye çıkartması idi. Şikayet eden hekim, Ahi Çelebi’nin oğlunun tıp ilminde bir marifeti olmadığını, buraya babasının hatırı için atandığını belirtir.⁷

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk da “Hekimbaşı Mustafa Behçet Zati Eserleri Üzerine Bir Araştırma” adlı eserinde ; Mustafa Behçet Efendi’nin hekimbaşılık makamına Halet Efendinin iltimasıyla 1817 yılında tayin edilmiş olduğunu söyler ve Mustafa Behçet Efendinin bu mevkiye kalabilmek için Halet Efendi’den çok çektiğini belgeleri göstererek anlatır.²

1848 yılındaki bir belge de, Hekimbaşı ve Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Abdülhak Molla’nın oğlu Hayrullah Efendi’nin Mekteb-i Tıbbiye’de bir göreve atanması ile ilgilidir. Seretibbâyı Hazreti Şehriyari semahatlı Efendi Hazretlerinin mahdumu faziletli Hayrullah Efendi bu kere yine Mekteb-i Tıbbiye ders nezaretine atanmış, kendisine 1500 kuruş maaş ihsan buyurulmuş, tayinatının ve kendisine bir kıta nişanı zışanın itası hekimbaşı tarafından istenmiş ve padişah tarafından onaylanmıştı.¹³

1857 yılındaki bir başka belgeye göre de; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane doktorlarından Miralay rütbesine haiz Pavlaki Efendinin ‘Asakir-i hassayı Şahane’ hekimbaşılığına tayini için “Devletli İsmetli üçüncü Kadınefendi hazretlerinin bir kıta tezkereleri” gönderilmiş, bu durum Meclis-i Tıbbiyede görüşülüp uygun olduğu bildirilmiş ve Pavlaki Efendi bu çok önemli göreve atanmıştı.¹⁴

Devletin önemli bir görevinde kalmak için

Önemli devlet memurluğuna recâ, minnet, iltimasla atanan hekimlerin o görevde kalmak için daha çok çaba gösterdiklerini görüyoruz. 1694 yılında Hekimbaşılığa atanan Seyyid Yusuf, Mağribi asıllı olup saray kehallerinden idi. Şubat 1694 de Tabli Hasan Efendi’nin görevinden affedilmesiyle yerine hekimbaşı olarak atanmıştır; Rütbesinin makamına uygun olabilmesi için önce mülazım, arkasından da medaris-i erbain’e (Kırk akçelik medreseler) ayak basarak Mekke payesiyle birlikte Tekfurdağı arpalık olarak verilmiştir. Bir süre sonra da rütbesi İstanbul payeliğine yükseltilmiştir. Bu mevkilere recâ, minnet, iltimasla gelen hekimbaşı bir sene geçmeden Hekimbaşılık görevinden, Ocak 1695 tarihinde, yetersiz olduğundan azledilmişti.⁷

Hekimbaşılığa 1707 yılında atanan Yeni bahçeli (Küçük) Mehmed Efendi bu makama, Sadrazam Ali Paşa’nın

adamları arasında olduğundan, sadrazamın arka çıkmasıyla getirtilmişti. 1708'de kendisine, Mekke-i mükerreme payesi ihsan olundu. Sultan III. Ahmed'in sempatisi sebebiyle kısa sürelerle payeleri artırıldı. 1709'da İstanbul, 1711'de Anadolu Sadareti payesi verildi. Sultan Ahmed ile Sadrazama dayanarak büyük bir serbestlikle hareket ederek ağza alınmadık sözlerle saray mensuplarına hakaret etmesi ve vazifesi olmadık işlere karışması sebebiyle, Şubat 1715 tarihinde, hekimbaşılıktan alınmış, iki ay sonra da Anadolu payesi olan rütbesi birkaç derece geriletılarak, önce Kudüs sonra Basra kadılığına atanmıştı.⁷

1736 yılında, Hekimbaşı olan Hayatizade Mehmed Emin Efendi, dedesinin Hekimbaşı Hayatizade Mustafa Feyzi olması ve ailesinin padişah katında şöhretli olmasından istifade ederek hızla yükselmiştir. Edirne kadılığı sırasında „Mekke payesiyle hekimbaşılığa atanmıştır. 1738'de İstanbul kadılığı, bir süre sonra Anadolu payesi ihsan edilmiş ve 1740 tarihinde Rumeli kazaskeri olmuştur. Bu görevi layıkıyla yapamadığı, zamanın ulemasını incitecek davranışlarda bulunduğu, para mukabili memuriyetleri satarak zengin olduğu, son derecede gösterişli yaşantısıyla halk ile ulema arasında dedikoduların çıkmasına sebep olduğu bilinmektedir.⁷

1757 yılında hekimbaşılığa atanıp üç ayrı dönem hekimbaşılık yapan Mehmed Arif Efendi, Süleymaniye tıp medresesi müderrislerinden Vasif Efendi'den tıp tahsil ettikten sonra Safiye Sultan'ın hekimliğini üstlenerek iki yıl içinde tanınmış ve itibarı artmıştır. Sultan I. Mahmud'un kız kardeşini ziyareti sırasında Hanım Sultan'ın ricasıyla 1743'de müderrislik verilerek saray hekimleri arasına alınmış, Kasım 1757 tarihinde Sultan Mustafa'nın tahta çıkışını müteakip Zeynep Sultan'ın iltimasıyla Hekimbaşı atamıştır. Recâ, minnet, iltimas ve rüşvetle bu göreve gelen Mehmed Arif Efendi, Temmuz 1757 tarihinde Eflak Voyvodasından bazı hediyeler isteyen mektubunun ele geçmesi ile görevinden azledilmiştir. Bu olay, Sultan Mustafa'nın sur dışında bulunduğu sırada, Eflak Voyvodası'na giden bir arabayı aratması sırasında Mehmed Arif Efendi'nin bir mektubunun ele geçmesiyle ortaya çıkmıştı. Mektubunda, Voyvoda'dan hediye olarak bazı eşyalar talep ediyordu. Sultan Mustafa; Devlette yüksek makama yükselmiş, paraya ihtiyacı olmayan bir kimsenin yabancılardan hediye istemesinin bulunduğu makamı küçülttüğü gerekçesi ile hekimbaşılıktan almış, on gün sonra da Gelibolu'ya sürgüne yollamıştı. Zeynep Sultan'ın gayreti ile on bir ay sonra “bir daha kimsenin işine karışmayacağı” sözü ile affedilmiş ve serbest bırakılmıştır.⁷

1776 yılında, hekimbaşı olan Subhizâde Abdülaziz, babası vakanüvis Mehmed Subhi Efendi'den dolayı 'Subhizâde' diye tanınıyordu. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra 22 yaşında müderris olmuş, 15 şubat 1776 tarihinde, önünde kendinden daha kıdemli 30-40 kişi olmasına rağmen 4-5 yılda ulaşacağı makama bir günde ka-

vuşmuş, hekimbaşılığa tayin edilmişti. Çok kısa yoldan geldiği bu makamda 9 ay kalabilmiş, Kasım 1776 tarihinde görevinden azledilmiştir.⁷

1783 yılında, hekimbaşılığa atanan Hafız Hayrullah, Baltacı İbrahim bin Mehmed bin Halil'in oğlu olup, içinde şair, hekim,yazar, tarihçi, müderris gibi ünlülerin bulunduğu nüfuzlu bir ailenin çocuğu idi. Mısırdan doğmuş, 17 yaşında İstanbul'a gelmiş, devrin hekimbaşısından tıp eğitimi almış, 1759 da müderris olmuş ve saray cerrahbaşılığına getirilmiş, 1783 yılında hekimbaşılığa atanmıştı. 1786 yılında şehzadeler arasında patlak veren çiçek salgını sırasında başarılı tedavisiyle ödüllendirilmiş fakat bir müddet sonra Şehzade Süleyman'ın aynı hastalıktan ölümü Saray mensuplarınca hekimbaşının uğursuzluğuna bağlanmış, olayın Sultan I. Abdülhamid tarafından duyulması ve arpalıklarından şikayetlerin gelmesi üzerine 1786 yılında azledilmiştir. Hafız Hayrullah Efendi, hekimbaşılıktan azledilmekle kalmayıp Gelibolu'ya sürgüne yollanmış, burada da rahat durmadığından çok daha uzak bir bölgeye Taif'e sürülmüştür. Bunun sebebi Darüssaade ağasının husumeti olduğu kadar, kendisinin Demirkapı'da sur üstündeki konağını tamir ederken yasak olduğu halde sur duvarını delerek kapı açtırması da rol oynamıştır. Sürgün yolunda iken konağının yanması da, uğursuzluğuna delil olarak gösterilmiştir. Başarılı bir hekim olduğu kadar, parayı seven bir hekim olduğu da kaynaklarda yazılıdır.⁷

Bu Çerçeveyi Kurmanın Zorluğu

Bu dönemlerde recâ, minnet, iltimas ve rüşvet etkisinde olmayan hekimlerin durumu da zordu. Böyle hekimler, o mevkilere layık görüldüğünde kötü emsal olacağından elimine ediliyordu.

İyi hekimlerin eliminasyonu

19. yüzyılda, bu durumu en iyi özetleyen Şanizade iyi hekimlerin zor durumda olduklarını şöyle yazıyordu; “*Ne zaman ki hususiyile müslümanlar arasında uzun müddet ömür ve mal sarfederek, meşakkat çekerek tıp tahsiline himmetle hazakat rütbesine nail olmuş bir hekim zuhur etse Hekimbaşı Numan Efendi zamanında bazı arkadaşlarımıza yapıldığı gibi onu kendilerine rakip addederek fikirlerini ve sözlerini, teliflerini pratiklerini ilmi tıbdan asla haberi olmayan kibarın meclislerinde zemme ve kötülemeğe başlayarak türlü ayıplar ve iftiralar isnad ederek hasılı ölümlüyle iftihar edecek kadar ifrat göstererek her birini zarurete ve hakarete duçar ederek nihayet yok edinceye kadar ısrar etmektedirler. Bir zaman sahiplerine feyiz servet ve iftihar vesilesi olan bu şerefli ilim o gibi fesatlarla giderek ehli İslam hekimleri hakkında zararlar sebebi fıkarcılık ve istihkarı getiren haller olduğu herkesçe bilinen ve aşikar olan bir keyfiyettir.*”²

Osmanlı Devleti'ne çok büyük hizmetler yapmış Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, 1821 yılında böyle kötü-

lemeler ile hekimbaşılıktan alınmış ve Keşan'a sürülmüştü. Bu durumu 'Letayifi Enderun'da' İlyas Efendi şöyle yazar; "1803 tarihinden beri birkaç defa Hekimbaşı olan Behçet Efendi Padişahın iyiyi gören gözünün bereketine nail olarak bilgi yolunda Kadaskerliği ve dürüstlüğü hasebi ile padişah iltifatına mazhar olmuş sadakat sahibi bende idi. Beş ay evvel Anadolu kadaskerliği ile kıymeti yükseltilmiş ve Meclis-i Valaya memur edilmişti. Garazlarla illeti hasta olan kimeler onu çekemeyerek hakkında tehlikeli mukaddimeler tertip ve kendisine yakıştırarak söylemiş diye nisbet edilecek iftira ve bühtanı bulamadıklarından aklına iğtinanen devlet ulularını terhip ediyor, ürkütüyor, korkutuyor tehdit ediyor diye bala alemine yani padişaha arz eylediklerinden sürgün edilmesine uzaklaştırılmasına karar verilerek 28 Aralık 1821 de Keşan kasabasına sürgün edildi."²

Daha kötü bir durum ile önemli hekimbaşımız Emir Çelebi karşılaşmıştı. Sultan IV. Murat'ın çok güvendiği Emir Çelebi, IV Murad'ın silahtarı Bosnalı Bezirganoğlu Mustafa Paşa'nın, 1648 yılında hekimlik taslayan bir şarlatanın saray hekimlerinin arasına alınması ricasını reddetti. Emir Çelebi'nin "şu sırada hekim gediği olmadığı" gerekçesi ile bu ricayı reddetmesi, adamı karşısında küçük düştüğü için Paşa'nın husumetini çekmiş, saray hekimlerinden Zeynelabidin'in de Paşa'nın tarafını tutması ile durum daha da kızışmıştı. Bu durum, Emir Çelebinin afyon kullandığı ihbarı ile iyice kötüye gitmiş ve IV Murad'ın Emir Çelebi'ye afyon haplarını içirmesi neticesinde ölümü tercih etmişti. Emir Çelebi'nin ölümü üzerine Zeynelabidin hekimbaşılığa atanmıştır.⁷

Düzeltilme çalışmaları (Emirler ,hükümler)

Osmanlı tıbbının recâ, minnet, iltimas ve rüşvetle bozulması özellikle padişahlar tarafından çok iyi biliniyordu. Bu durum için düzeltme çalışmaları yapılmış, bu konuda hükümler emirler yazılmıştı. 1592 yılında Sultan III. Murad'ın Hekimbaşı Yusuf Sinan'a (Hk.1575-1597) yazdığı hükümde; Tıp tahsili yapmamış ve usta hekimlerden tıp öğrenmemiş cahil hekimlerin çoğaldığına ve bunların halkın ölümüne sebep olduğuna dikkat çekerek, emredip buyurduğunu ve bu şekilde sanatlarını uygulayanları, bizzat kendi imtihan ederek iyi hekimlerle cahil olanları ayırmasını, her birinin eline durumunu bildirir belgelerin verilmesini ve bütün hekimlerin defterlerinin tutulması gerektiğini yazar. İyi ve kötü hekimin ayrılmasında katıyyen adam kayrılmamasını da özellikle belirtir.^{7,8}

Sultan III. Ahmed'in de 1729 yılında Hekimbaşı Mustafa Feyzi Efendi'ye verdiği bir hükümde; Tıp fenninde hazık olanlarla olmayanları ayırt etmek için imtihan yapmasını, cahil olanları meslekten men edip, usta olanlara belgeler vermesini emrettiğini görüyoruz. Sultan, özellikle cahil tabiplerin dükkanlarının kapatılmasını ve ruhsat verilenlerin defterlere yazılmasını ister. Bu imtihanın hi-

maye ve iltimastan uzak olmasını da tembih eder; Böylece denetlenen bir düzen koymağa çalışır.

Sultan III. Mustafa'nın, zamanında, Hekimbaşı Kâtipzâde Mehmed Refî'ye (Hk.1758-1769) yazdığı hükümde aynı konular tekrar gündemdedir. 1768 yılında verilen bu hükümde; Hekimbaşının İstanbul'daki bütün hekimleri imtihan etmesini ve cahil hekimlerin dükkanlarını kapatmasını ister. Belgede; " biraz zamandan berû bazı meşâgil hasebiyle ve bazı ricâl-i devlet şefaathleriyle dükkân açan cehele-i etebbâ ve dayi-i halikû'l-beraya olan ibâdullahın helâklerine sebep oldukları zâhir olub ve takrîble recâ ve şefaath ile maksud hâsıl oluyor deyu birer dükkân açub tezyin" eyledikleri belirtiliyor.⁷

Bütün önlemlere rağmen bu durumun istenilen şekilde düzelmediğini, 1807 yılında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin açtığı Tersane Tıbbiyesi'ndeki nizamnamesinde de görüyoruz . Tersane Tıbbiye Nizamnamesinde; "Ve zikr olunan şâgirdler himâyeli guruhunda olmayup ve fi-mâba'd taht-ı himâyeye dâhil olmamak ve şâgirdlerden birinin babası dâhil-i himâyeye olur ise şâgird-i mezbur derhâl tabâbethânenen redd ü tard oluna" denilerek Tıbbiye alınacak öğrencilerin seçiminde bile recâ, minnet, iltimasın uygulanacağından korkularak önlem alınmıştır.¹⁵

Düzeltilme çalışmalarında en önemli çalışmalar 1839 Tanzimat Meclisinde yapılmış, rüşvetin varlığı raporlarla ortaya konulmuştu. Önlemi için; Devlet memurunun istikbalinden emin olması , devlet memurluğundan başka geçinme kapıları açmak , ticaret ve esnafılığı, ziraatı arttırmak ve bu konudaki zorlukları azaltmak gibi konulara ağırlık verilmişti.⁵

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin bir çok müessesesinde işleyen reca, minnet, iltimas ve bunun önemli silahlarından olan rüşvet tıp alanında da hükmünü yürütüyordu. Görüldüğü gibi, bazı devlet adamlarının şefaathleri dolayısıyla hekimler dükkan açmakta ve aynı zamanda imtihan edilip dükkanları kapatılmaya kalkışılınca, gerek devlet adamları ve gerek başkaları bunlara sahip çıkıp, ricada bulunmaktadır. Bu da tıp ilminin ve uygulamasının kötüleşmesine yol açmaktadır. Osmanlı tıp kitapları da halka faydalı olmak amacıyla ve halkın hayırduası için yazılıyordu fakat; Biraz dikkat ettiğimizde, halka faydalı olmak için yazılan bu tıp kitaplarının aslında zamanın padişahı, sadrazamı, paşası ve önemli devlet memurlarına takdim etmek için yazıldığını görüyoruz. İltimasın uygulandığı diğer bir yer ise, hekimbaşılığa atanma ve hekimbaşılığa kalmak amacıyla olan.Önemli devlet memurluklarına reca, minnet, iltimasla atanan hekimlerin, o görevde kalmak için daha çok çaba gösterdiklerini de ilgili belgelerde görüyoruz. Reca, minnet, iltimas ve rüşvet etkisinde olmayan hekimlerin durumu da zordu çünkü böyle hekimler o mevkilere layık

görülmesinde kötü örnek olabilecekleri korkusu ile elimine ediliyordu. **Ağır cezalar varolmakla birlikte, kötü hekim veya hiç hekimlik bilgisi olmayanlar için, rica ve şefaahat sık sık karşımıza çıkmaktadır.**

Önlem almak için değişik girişimlerde bulunulduğu fakat bu sıkıntının tümü ile bitmediği gözlenmiştir.

KAYNAKLAR

1. B.O.A. İ.E. Tasnifi. No.87. 15.RA. H:1112(1700).
2. Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzlu. Hekimbaşı Mustafa Behçet Zati Eserleri Üzerine Bir Araştırma. Ankara :Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü.1954. No.3: 9,10-11. (Cilt 1, s:214.)
3. Dr. Sedat Kumbaracılar. Türkiye’de Reçetenin Tarihçesi. Dirim. Tom. Haziran 1950; XXV(6): 206-11.
4. Zuhuri Danışman Koçi Bey Risalesi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1977.
5. Enver Ziya Karal. Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler. Tarih Vesikaları. Haziran 1941-Mayıs 1942; Cilt1 sayı 1-6.
6. Nil Akdeniz. Osmanlılarda Hekim ve Deontolojisi. İstanbul:1977. s.137-8.
7. Ali Haydar Bayat. Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 1999. s.4,8,9, 25, 45-6, 51, 81, 97-8, 100, 107, 110-1, 116, 22.
8. Hikmet Turan Dağlıoğlu. Tababet Tarihimize Ait Vesikalar. Türk Tıp Tarihi Arşivi, 1939: Vesika 12.Cilt 4. No.13: 5. (Mühimme 70. s.155)
9. Prof.Dr. Ali Haydar Bayat. Osmanlı Sarayına Sunulan İlk Tıp Kitabı, Müntehab. İzmir: VI. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler. 2000.
10. Tabîb İbn-i Şerîf. Yâdigâr. In: Şahin O, ed. 15. yüzyıl Türkçe Tıp kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf. İstanbul: Yerküre Yayınları, Cilt 1 2003.
11. Zafer Önler. Giriş Metin. In: Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa). Müntahab-ı Şifâ. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları. 1990. s.559.
12. Dr. Osman Şevki. Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi. Sadeleşiren İltar Uzel. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları. 1991.
13. B.O.A. AMKT MHM tasnifi. No. 7/41 5.12. H:1264 (1848).
14. B.O.A. AMKT MHM tasnifi No.108/36. tarih: 17.B. H:1273 (1857).
15. Dr. Ali İhsan Gencer. İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi. İst.Tıp Fakültesi Mecmuası 1978; 41:732-737. (5.Ocak 1807 (25 Şevval 1221) , Tersane Tıbbiyesi Nizamnamesinde).

Geliş Tarihi: 10.06.2004

Yazışma Adresi: Dr. Hanzade DOĞAN
Hasırcıbaşı Cd. Yol Sk.
Türen Apt. No:12/9 İSTANBUL
hanzadeym@yahoo.com